

STRUČNÉ
RUSKÉ
DĚJINY

MARK
GALEOTTI

LEDA
2021

Kapitola první

Hledejme knížete, který nám bude vládnout

Časová osa

- 862? *příchod Rurika, zrod nového národa Rusů*
- 882 *Oleg zabírá Kyjev a přesouvá do něj z Novgorodu sídlo hlavního města*
- 980 *Vladimír se stává kyjevským velkoknížetem*
- 988 *Vladimír nařizuje konverzi k ortodoxnímu křesťanství*
- 1015 *dynastické boje po Vladimírově smrti*
- 1036 *Jaroslav Moudrý ovládá celou Rus*
- 1054 *dynastické boje po smrti Jaroslava Moudrého*
- 1097 *shromáždění ruských knížat v Ljubeči*
- 1113 *Vladimír Monomach se na přání kyjevského lidu stává velkoknížetem*

Obr. 1: Viktor Vasněcov: *Příchod Rurika k Ladožskému jezeru* (1909)

Obraz Viktora Vasněcova zachycující příchod knížete Rurika k Ladožskému jezeru je svého druhu klasikou. Nejlepším zdrojem informací o této době je Nestorův staroruský letopis, který líčí boje roztroušených slovanských kmenů v prostoru, jenž se měl stát Ruskem, proti Varjagům, jak Rusové označovali skandinávské Vikingy, ve snaze vyhnat je ze země. Ale když se Čudové, Radimiči, Kriviči a mnoho dalších rodů a kmenů pokoušeli vládnout si sami, výsledkem bylo ještě více válek. Když se ukázalo, že se nedokážou dohodnout na tom, kdo má přednost a jaký bude „diplomatický“ protokol, území a državy toho kterého kmene, obrátili se znovu na Varjagy, aby si u nich vyžádali knížete: „Naše země je veliká a bohatá, ale chybí v ní rád. Přijďte a vládněte nám.“

A tak dostali Rurika (vládl 862?–879), muže, jehož potomci vytvoří rurikovskou dynastii, která povládne Rusku až do 17. století. Vasněcov jej zpodobnil, jak vystupuje na břeh ladožského jezera ze své dlouhé vikingské lodě s přídí v podobě dračí hlavy. Stojí na břehu se svými bratry a doprovodem, třímaje v ruce sekyru na znamení, že je knížetem-válečníkem. Vítají jej vyslanci jeho nových poddaných tributem a – doslova – s otevřenou náručí.

Malba je typicky detailní a evokativní. Věrně se přidržuje tradovaného příběhu včetně zašpičatělých varjažských přileb a tradičních ozdob slovanských obleků. Je umně symbolická, zachycuje tribut jako spojnicí mezi novým vládcem a jeho poddanými. Ale je také naprosto, ale naprosto mylná.

Rurikův příjezd

Existoval jistý Rurik, patrně Rurik z Dorestadu, ctižádostivý dánský povýšenec, jehož nájezdy natolik rozhněvaly franského krále Ludvíka Pobožného, že ho poslal do vyhnanství. To se zhruba shoduje s datem Rurikova příjezdu, zpravidla kladeného mezi roky 860 a 862, a jeho zmizením ze západních kronik. Skandinávští nájezdníci obchodníci odedávna znali slovanské země, v neposlední řadě díky pokusům objevit nové obchodní cesty do Miklagarðr, „velkého města“, tj. východořímského hlavního města Byzance, dnes Istanbulu, daleko na jihu. Elitní garda byzantských císařů byla koneckonců složena z varjažských skandinávských žoldnů.

A tak když Rurik z Dorestadu zjistil, že doma přišel o veškerý majetek, proč by si neměl vybudovat nové knížectví na těchto

územích? Nejprve založil u Ladožského jezera v místech, kde přistál se svými muži, pevnost a záhy zabral i obchodní stanici ve vnitrozemí, kterou přeměnil na další základnu. Nazval ji Holmgarðr, ačkoli později vejde ve známost jako Novgorod („nové město“), jedno z významných center staré Rusi. Bohužel však citelně chybí důkaz, že byl do Ruska pozván.

Rurikovo dobrodružství bylo jen součástí rozsáhlejšího tlaku Skandinávců směrem na jih a východ. Někdy vystupovali jako obchodníci, častěji se ale se jednalo o nájezdníky v nepřátelských zemích, kteří zuřivě bojovali nejen proti domorodcům, ale i mezi sebou navzájem. Ibn Rusta, arabský kronikář z 10. století, později napíše (jde ale spíše o smyšlenku), že nedůvěřovali jeden druhému a lidem kolem sebe natolik, že nemohli vyjít z domu bez úhony, aniž by je nedoprovázeli tři ozbrojení strážci. Navzdory nebezpečím je však ony země neodolatelně přitahovaly.

Na jih a na východ se táhly zvlněné planiny stepí, kde žili různé turkické kmeny, kočovníci a někdejší kočovníci jako Bulhaři a Chažaři. Od sousedních slovanských kmenů, např. Poljanů (lidí z planin), které žily v okolí jižního města Kyjeva, požadovali tribut, ale nevníkali na jejich území ani se na nich neusazovali. Dále směrem na jihozápad se nacházela byzantská Konstantinopol, známá Slovanům jako Cařihrad, město císařovo. Byzantinci měli obchodní stanice až u Černého moře, ale postrádali vůli, armády a zájem postupovat dále na sever. Na západě žili Maďaři a záposlovanské kmeny jako například Čechové, z nichž se formovaly národy, které stále více podléhaly Němcům.

Byla to jednoduše řečeno země mnoha kmenů a malých osad, kterou Skandinávci nazývali Gardariki, „zemí věží“, jež ale neměla

krále. Široké rychlé řeky, zvláště Dvina, Dněpr, Volha a Don, sloužily doslova jako vodní dálnice a staly se nejdůležitějším způsobem přesunu pro útočící i obchodující Varjagy. Jejich čluny s malým ponorem po nich pluly do velkých dálek, přičemž na krátké vzdálenosti mezi jednotlivými toky byly nesený nebo taženy. Dalo se např. plout po Něvě z Finského zálivu do Ladožského jezera, jak to učinil Rurik, a pak se dostat k prameni Volhy, nejdelší evropské řeky. Po překonání pouhých 5–10 km po pevnině mohli cestovatelé plout na jih až do Kaspického moře. V těchto zemích se nacházela hojnost dřeva a jantaru, kožešin a medu, ale především nejlukrativnější komodita ze všech: otroci. Ještě důležitější bylo, že tudy vedly obchodní trasy do Konstantinopole a přímo do „Serklendu“ – země hedvábí, jak se říkalo muslimským zemím na východě. Až do roku 860, kdy je povstání donutilo opustit palisádové pevnosti a vrátit se domů, vybírali Skandinávci od severozápadních kmenů tribut v podobě zlata a stříbra. Ale neexistoval důvod, proč by se neměli vrátit.

Skutečně se přibližně v době, kdy se Rurik usadil v Novgorodu, vypravili další dva vikingští dobrodruzi, Askold a Dir, se svými muži na jihozápad a obsadili město Kyjev. Ten použili jako základnu pro svůj ambiciózní, avšak neúspěšný útok na Konstantinopol. O něco podobného se pokoušeli jiní Skandinávci už dříve, a to když asi před půlstoletím vydrancovali jižní pobřeží Černého moře. Slované nazývali tyto varjažské dobyvatele „Rusy“ (patrně podle finského označení Švédů – *Ruotsi*), a tak se zrodila Rus.

Obr. 2: Starověké Rusko

Kyjevská Rus

Po Rurikovi následoval Oleg (v. 879–912), jeho hlavní vojenský velitel a regent jeho nedospělého syna Igora. Oleg vládl efektivně i bezohledně; zajal a usmrtil Askolda i Dira a v roce 882 se zmocnil Kyjeva. Učinil z něj své hlavní město místo chladného severního Novgorodu a Kyjev pak zůstal po staletí nejdůležitějším městem na Rusi. Ale teprve když v roce 912 nastoupil jako kyjevský kníže Igor (v. 912–945), zrodila se skutečná rurikovská dynastie. Skandinávská Rus a její slovanští i jiní poddaní se postupem času sňatkově mísili a jejich kultury se propustovaly. Do určité míry to usnadňovaly společné rysy jejich pohanských věrovyznání: slovanský Perun Hromvládce se např. velice podobal skandinávskému Thorovi. A tak se v palisádových městech a vesničkách, ležících podél hlavních říčních tras a sloužících jako pevnosti i obchodní stanice, formoval nový národ.

Moc Kyjeva vzrůstala dobytými akcemi, obchodem, kolonizací a spojenectvími. Útoky proti Konstantinopoli a byzantským územím byly často neúspěšné, ale Kyjev si nicméně v letech 907 a 911 zajistil uzavření smluv, v nichž největší město na světě jednalo s kyjevským povýšencem ne-li jako rovný s rovným, tak alespoň jako s někým, kdo je přinejmenším hoden respektu. Kyjev ovládl kmeny Severjanů a Drevljanů, i když nikoliv bez obětí. (Drevljané usmrtili Igora, za což se jim krvavě pomstila jeho vdova Olga.)

Kyjevská Rus musela ale čelit konkurenci. Kyjevané byli dobyvateli, piráty a obchodníky nejen z chamtivosti, ale také z nutnosti. Na jihu mezitím sílila nová moc, Pečeněhové. Nestorův letopis podrobně líčí od roku 915 stále častější útoky proti příkrým svahům

Dněpru, řeky, která se stala nejdůležitějším prvkem obchodní a celkové prosperity Rusi a jejíž údolí Pečeněhové využívali jako letní pastviny a lovecká teritoria. Přes řeku, daleko na jihovýchod od Kyjeva, se táhlo devět podvodních žulových hřebenů. Na jaře, když tající sníh rozvodnil řeky a ničil břehy Dněpru, se tyto překážky, jež byly pro čluny zničující, ponořily do vody, ale v ostatních ročních obdobích vytvářely bariéry, které nutily cestovatele vytáhnout je z vody a vléci je po břehu. V těchto dobách byl Kyjev obzvláště vystaven útokům Pečeněhů. Ti usmrtili i knížete Svjatoslava (v. 945–972), když se pokusil odvrátit útok proti dněperským svahům, a z jeho lebky si vyrobili pohár na pití. Právě tak jako Kyjevané vymáhali na slovanských kmenech, a když to bylo možné, i na sousedních národech, peníze za „ochranu“, tak byli Kyjevané pravidelně nuceni vyplácet Pečeněhy.

Svjatoslav byl kníže-válečník, jehož sebedůvěra hraničila s arogancí. Jeho nejstarší syn a nakrátko i nástupce Jaropolk trpěl naopak tak chorobnou obavou o vlastní bezpečí, že se neštítal ani bratrovraždy. Zabil svého bratra Olega (který po pravdě řečeno mohl udeřit jako první) a dalšího bratra Vladimíra vypudil z jeho novgorodské pevnosti. Ale Vladimír se roku 980 vrátil s armádou varjažských žoldnů, usmrtil Jaropolka a zmocnil se jeho koruny. Poté se stal tvůrcem ruských dějin.

Vladimír, kníže kyjevský

Vladimír (v. 980–1015) prokázal, že je schopným budovatelem říše. Zatímco Svjatoslav byl typickým varjažským knížetem, tvrdým

bojovníkem a útočníkem, který se za plavby k Cařihradu sám chopil vesla v naději na bohatou kořist, Vladimír dával přednost plánování a politice ve snaze zbavit Rusko varjažských kořenů. Rozšířil území pod svou vládou, bojoval s Pečeněhy, dobýval území dalších kmenů a tísnil povolžské Bulhary. Kolem Kyjeva rozmístil ochranné pevnosti a nechal vybudovat mocné obranné valy, které se po dokončení v 11. století táhly v délce stovek kilometrů; tím zabezpečil stát z jihu. V Belgorodu a Perejaslavi byla založena nová města a podél Dněpru vyrůstaly opevněné přístavy. Proti nájezdům Pečeněhů nechal kníže vybudovat řetěz pevností a jejich tradiční palisády zpevnit nepálenými cihlami. Tuto znalost přinesli do Ruska řečtí stavitelé z Cařihradu.

Důvodem, proč nové techniky a technologie nyní přicházely z Konstantinopole, bylo Vladimírovo osudové rozhodnutí: konvertoval ke křesťanství a donutil ruské pány i jejich poddané, aby následovali jeho příklad. Není mnoho zpráv, podle kterých by Vladimír zpočátku tíhl ke křesťanskému bohu. Na jednom z kyjevských návrší nechal dokonce zřídit pohanský chrám s velkými dřevěnými modlami shlížejícími na město. Rovněž se zdá, že pravidelně rozněcoval nenávisť davů proti křesťanům V roce 988 však nařídil pohanské bůžky rozbít a kyjevské obyvatelstvo nahnal doslova pod hroty kopí k Dněpru, kde se museli nechat pokřtít. (Křesťanství a pohanství přitom existovalo vedle sebe po staletí a to druhé jen velmi pomalu ustupovalo.) Víra a státní moc začaly úzce spolupracovat, což charakterizuje Rusko až do dnešních dní.

Proč to Vladimír učinil? Apokryfní příběh vypráví, že Vladimír vyslal posly, aby zjistili, jak velká je přitažlivost hlavních soudobých náboženství. Judaismus neuspěl, neboť se Vladimír domníval, že

vypuzení Židů z vlasti je důkazem, že Bůh nestojí na jejich straně. Římský katolicismus odmítl proto, že se žádný kyjevský velkokníže nepodřídí autoritě papeže. Islám byl zavržen kvůli zákazu alkoholu, přičemž Vladimír údajně prohlásil, že „pití je radostí celé Rusi. Bez tohoto potěšení nemůžeme existovat“. (Jak je vidět, rodokmen některých stereotypů sahá velmi daleko.) A tak zvítězila byzantská ortodoxní církev, neboť knížecí emisaři se rozplývali nad eucharistií v zaklenué lodi obrovské katedrály Hagia Sophia, kde „jsme nevěděli, zda se nacházíme v nebi nebo na zemi, a té nádhery, nevíme, jak ji vypovědět... Víme pouze, že Bůh tam dlí mezi svým lidem a že jeho bohoslužba je správnější než náboženské rituály ostatních národů.“.

Dobrá, snad to tak bylo. Je to jistě zábavná historka, ale pravda bude patrně složitější a pragmatictější. Ortodoxní křesťanství se šířilo po celé Rusi, a zvláště mezi bojary, šlechtou a válečnými náčelníky. Písmo cyrilice, které se mělo časem stát standardním písmem celého Ruska, má svůj původ v řečtině, z níž ji pro slovanské jazyky upravili byzantští misionáři z 9. století svatý Cyril a Metoděj. Také Vladimírova babička Olga (v letech 945–960 regentka) byla pokřtěna jako křesťanka, třebaže právě neinklinovala ke Kristovu „nastavit druhou tvář“. Neblaze proslula například tím, že nechala zaživa upálit a zahrabat drevljanské posly, aby tak pomstila smrt svého manžela Igora. Mimoto náboženské nepokoje, jež postihly Kyjev, poukazovaly na riziko spočívající ve snaze ignorovat napětí mezi pohany a křesťany. Byzantské křesťanství nevyžadovalo pokoru vůči vzdálenému duchovnímu vůdci a slibovalo těsnější vztahy s Cařihradem. Podle některých pramenů Vladimír již podnikal výpady na byzantská území, přičemž obsadil Cherson na krymském poloostrově. Jiné,

většinou arabské zdroje uvádějí, že byzantští Řekové byli oslabeni občanskou válkou a že císař Basileios II. zoufale potřeboval spojení. Tak či onak Vladimír využil slabosti Byzance, aby s ní uzavřel dynastické spojenectví. Chtěl se oženit s císařovou sestrou Annou, přičemž cenu za tento sňatek představovala nejen vojenská pomoc, ale také přijetí křesťanství jím i jeho lidem.

Dohoda byla uzavřena a Vladimír se nechal pokřtít v Chersonu. Později jej svatořečili, takže se stal svatým velkoknížetem Vladimírem, rovnajícím se apoštolům. Tento zdánlivý akt zbožnosti měl ale ve skutečnosti charakter chladného státnického činu. Potvrdil Vladimírův status nejmocnějšího vládce na Rusi a upevnil jeho pouto s nejsilnějším sousedem a nejbohatším obchodním partnerem.

Vladimír také už dříve zažil vyhnanství, a tak se rovněž mohl domnívat, že si tímto aktem připravil bezpečné útočiště, pokud by došlo k novému zvratu sil. Nakonec však panoval skoro třicet let. Kyjevské země se rozrůstaly a Vladimír si uvědomoval, jak obtížné je vládnout tak rychle se rozšiřujícímu státu. Proto jmenoval své syny jako sobě podřízená knížata v různých městech. Do Kyjeva nadále plynul tribut. Ale v době, kdy v zemi existovalo jen málo cest, řeky tekly převážně ze severu na jih a kraj mezi městy byl hustě porostlý lesem a řídce osídlený, se velkokníže musel nutně chovat ke svým vazalům mírně, protože jednoduše nedokázal sám řídit správu měst. Údělný kníže měl ozbrojenou družinu, své kumpány i oblíbence, své vlastní zájmy a priority. Pokud se nenacházel na hranicích a nepotřeboval pomoc při odvracení útoků nepřátel, proč by se vlastně měl starat o Kyjev?

Jako první to vyzkoušel Jaroslav Moudrý, když roku 1014 přestal posílat otcí tribut. Vladimír začal shromažďovat vojsko, aby

si vynutil autoritu; byl však v té době již nemocen a následujícího roku zemřel, aniž měl možnost vyslat trestnou výpravu. Poté došlo ke krvavému boji mezi pretendenty, do něhož poprvé zasáhla další nastupující mocnost – Poláci. Jaroslavův starší bratr Svjatospolk se již dříve spikl proti otci, pravděpodobně povzbuzován svým tchánem, polským knížetem Boleslavem Chrabrým. Během několika následujících let se Kyjeva při bojích o vládu na Rusi zmocnil nejprve Svjatospolk a poté Jaroslav. Jaroslav si najímal varjažské žoldnéře, zatímco Svjatospolk se opíral o Pečeněhy a Poláky. Jaroslav nakonec zvítězil, ale za cenu nebezpečného precedentu krvavých rodinných půtek. Jeho synovec Brjačeslav z Polocku začal vrhat chtivé pohledy na bohaté trhy Novgorodu a jeho mocný bratr Mstislav z Černigova a Tmutarakaně na jihu vytáhl proti Kyjevu. Teprve roku 1036 potřel Jaroslav všechny protivníky a stal se konečně kyjevským velkoknížetem (v. 1036–1054) a vládcem celé Rusi.

Zvítězil. Ale tak jako ve všech podobných případech existuje po triumfu už jen jedna cesta – směrem dolů.

Roztržštěnost a rotace

Jaroslavova vláda, dosažená po tvrdých bojích, se nesla ve znamení paradoxních úspěchů. Zmocnil se opět území zabraných Boleslavem Chrabrým, dobyl teritorium dnešního Estonska a odrazil Pečeněhy, kteří oblehli Kyjev. Námořní útok proti Konstantinopoli v roce 1043 sice selhal, ale Jaroslav dokázal přesto s Cařihradem vyjednat novou smlouvu a oženit jednoho ze svých synů, Vsevoloda, s další byzantskou princeznou, jichž tam patrně měli nevyčerpatelnou

zásobu. Rus se těšila míru, obchod vzkvétal a nastala léta bohatých sklizní. Z Konstantinopole, arabského světa a severní Evropy proudilo do Kyjeva stříbro. Ruská města prosperovala, jejich trhy mohutněly a ochranné palisády se posouvaly, aby mohly pojmout další osadníky. V Kyjevě dokončili stavbu bílé katedrály svaté Sofie s pozlacenou kupolí a také další města začala klást základy křesťanských chrámů.

Toto vše se jevilo jako zjevná známka pokroku a prosperity Kyjeva, na jejímž základě získával velkokníže větší tribut. Na obzoru se však již rýsovala hrozba roztržítosti. Ruské země měly v zásadě charakter rodinného majetku. Velkokníže přiděloval města svým synům jakožto knížatům, do jiných usazoval své důvěrníky – tzv. *posadniki*. Knížata mohla být podle potřeby a při vhodné příležitosti přesouvána do jiných měst. Jaroslav přišel v roce 1010 do Novgorodu z Rostova, když zemřel jeho bratr Vjačeslav, zatímco jeho mladší bratr Boris dostal Rostov.

Legitimita knížecí vlády se odvozovala od legitimacy velkoknížete. Kníže disponoval jen omezenou vojenskou mocí. Míval svou družinu, která ale čítala nanejvýš několik set mužů. Ti byli schopni vybírat daně a chránit knížete, ale nejednalo se o vojsko. Kníže si mohl na vlastní náklady a riziko najmout zahraniční žoldnéře a zvýšit daně placené obyvateli svého města. Jeho možnosti však závisely na roční době a na oblíbenosti, jíž se těšil u svého lidu.

Neexistoval však žádný jasně daný proces nástupnictví, což vysvětluje bratrovražedný zmatek následující po Vladimírově smrti a poté znovu po roce 1054, kdy zemřel Jaroslav. Měla velkoknížecí hodnost přejít na nejstaršího syna, nebo na nejstaršího bratra? Druhá polovina 11. století se kvůli nejasnostem v těchto otázkách